

ПРЕЛОМНИЯТ РИЦОС – НОВ ПРОЧИТ СЛЕД „КРАЯ НА ИДЕОЛОГИИТЕ“

Здравка Михайлова

Петнайсет години след смъртта на Рицос през 1990 г., през 2005 г. в атинския музей „Бенаки“ на международен конгрес с наслов „Янис Рицос-поетът и гражданинът“ бе съизмерено звученето на пророческия глас на поета с отзвук и възприемането му от по-младите поколения. Споделено от участниците в него бе убеждението, че Рицос заема по достойнство място сред съзвездието на най-откроените гръцки поети от миналия век, но и на големите творци от световен калибър с универсално звучене, било то с леви убеждения или не, осветлили с истините или със заблудите си историята на двасти век. Предложени бяха нови подходи и тълкувания с цел да бъде провокирана по-широка дискусия, която да достигне до четящата публика и всички, които обичат поезията.

Янис Рицос е един от най-големите – не само гръцки – творци и интелектуалци, отдали творческата си енергия на така нареченото „ангажирано“ изкуство на своето време, потопили се дълбоко в Историята, взимали значими естетически и граждански решения, веднъж правилни, друг път погрешни. Както самият Рицос пише в стих в поетичния цикъл „Дванайсет стихотворения за Кавафис“: „Ако опрощение не е поезията – прошепна насаме, – тогаз отнийде милост да не чакаме“.

Бидейки дълбоко белязан от загубата на близки хора и траур в семейството, Рицос рано открива поезията. Върху оформянето на душевността му тегнат скръбта по мъртвата майка и мъртвия брат, душевното заболяване на бащата и на любимата му сестра, финансовата разруха сполетяла семейството, а и собственото му заболяване от туберкулоза и трудният му живот на младини в Атина. Още с първата си стихосбирка Рицос понася високо знамето на едно революционно слово и предизвиква смут и неловкост във всички идеологически кръгове в Гърция: консервативно настроеният критик Андреас Карандонис му отказва дори правото да се нарича поет, а литератур-

ната критика на левицата го призовава към по-малко модернизъм и повече съобразяване с еталоните на социалистическия реализъм. Осъзнат модернист, повлиян от тенденциите на Запад, но и от съветското авангардно изкуство, неизменно вплел в поезията си отпратки към гръцкия фолклор, Рицос преживява неизповядано и драматично раздвояване.

Докато сблъсъкът между двете доминиращи през двайсети век идеологии достига своя апогей в света и в Гърция в периода от края на четирийсетте до средата на седемдесетте години, единствената неизменна твърд в позицията на поета като гражданин е верността му към комунистическия идеал: многократно бива изпращан от консервативните правителства в Гърция на заточение по отдалечените егейски острови, съпричастен е към страданията и прежеждията на гръцкия народ. Превръща се в бард на Левицата, част от поезията му се поставя в нейна служба. Постепенно набира скорост и дискусиата около неговото творчество, поетът се превръща в икона, а тялото на поезията му бива разчленено, за да бъде благословено или низвергнато от различни идеологически течения и да обслужи разнородни целесъобразности.

Дълго време Рицос остава извън канона на съвременната гръцка поезия, като второразреден, „ангажиран”, поет, определение, намрило елегантно, все пак, изражение от страна на добронамерените критици в тяхната оценка за него като „всеобхватен поет”. Определение, предизвикано от факта, че Рицос е най-продуктивно пишещият съвременен гръцки поет, че творчеството му е неравно, изпълнено с подеми и висоти, но и с по-посредствени творби, тъй като обемът на сътвореното от него е огромен: 127 книги със стихове, пиеси и проза, към която той се обръща в по-късния си творчески период. Онова, от което Рицос е бил лишен приживе през годините, когато служи на поезията като „първия поет-черноработник” (по собствените му думи) е същинското признание на цялостното му творчество, с неговите антители и синтези, с противоречията и преувеличенията му.

Днес, когато пушилката от идеологическите битки на миналия век се е поразсеяла и духовете са се поуталожили, може да бъде направен нов прочит на Рицос с различен поглед, дистанциран от раздвояването и закостенели гледни точки от миналото. Като приемем разбиращото се от само себе се, че при Рицос политическата ангажираност е тъждествена с поетичното слово, че тяхната неде-

лима сплав представлява гръбнакът на неговата поезия и съществуване: „Твоето първо и последно слово изрече любовта и революцията. Цялото твоє мълчание го изрече поезията”, според стихотворната максима на самия поет. За добро или лошо Рицос е ляв поет, защото такъв е могъл и такъв е искал да бъде, (както, например, Луи-Фердинан Селин и Езра Паунд са симпатизирали на фашизма). Дори в най-неясните си стихове той говори просторечиво, с думи всекидневни и „похабени” от употреба, за неща близки и смирени.

Сродни души като поета Луи Арагон веднага разпознават в младия Рицос съмишленика. Четейки поемата „Лунната соната” (1956), френският поет казва, че почувствал „буйната тръпка на гения”. Макар и литературна икона, поезията на Рицос си остава непозната в дълбочина дори в Гърция. „Четвърто измерение” и „Аристотос разказва мигове от живота и сънищата си”, преведени и на български, въвеждат читателя в по-непознатото у нас творчество на Рицос. С рухването си социализмът повлича към забрава и своите светини. След смъртта на поета през 1990 г. настъпва период на мълчание, обгърнало словото му. Доказателство за възродения днес в Гърция интерес към творчеството на поета е издадената след дългогодишен труд на гръцкия литературен критик Хриса Прокопаки, признат познавач на творчеството му, най-пълна до този момент Антология на поета (изд. Кедрос, 2000). Пространният предговор на авторката представлява осветляващо въведение в творчеството на Рицос, а благодарение на направения от нея сполучлив подбор, читателят добива представа за разноликото, многопластово писане на поета от Монемвасия, чрез едни от най-представителните му творби: стихосбирките „Пролетна симфония”, „Надгробно ридание (Епитафий)”, „Камъни”, „Каменно време”, „Кварталите на света”, „Гърция”, „Свидетелства”, „Жестове”, „Зидове”, „Дванайсет стихотворения за Кавафис”, „Чудовищният шедьовър”, „Светът е един”, „Четвърто измерение”.

Стихове на Рицос, по които е композирана музика от творци като Микис Теодоракис и други известни гръцки композитори, се пеят по целия свят. Поетичните му композиции от петдесетте и шейсетте години, цикълът поетично-философски монолози „Четвърто измерение” по мотиви от древногръцките митове, най-вече цикъла на Атридите, кратките му стихове от последния период и преди всичко произведенията му в проза от деветте творби с общ надслов „Ико-

ностас на анонимни светци” изправят поета еретичен и разголен пред собствените му желания и пред вечността и ще накарат критиката на ортодоксалната левица да се отнася към него с още по-голямо недоверие, да се опитва дори да го игнорира и омаловажава.

Разказът в първата от тази поредица книга с философско-поетични импресии – „Ариостос Внимателния разказва мигове от живота и сънищата си” се води от името на персонажа Ариостос. На редица места в текста се среща игра на думи с името на героя Ариостос и „аористос”, „неопределен” на гръцки, „аристос” – свършен, отличен и „аоратос – невидим”. Името Ариостос, което Рицос приема, за да разкаже „мигове от живота и сънищата” на своето „творческо „аз”, е заемка от италианския ренесансов поет Лодовико Ариосто, автор на поемата „Бесния Орландо”. Книгата поднася изненада на онези, които познават поета само от ранния период на неговото творчество, от времето на неговата пролетарска и бойна революционна поезия, предимно превеждана в България по обясними причини до края на осемдесетте години. „Ариостос...” е и необичайна по жанр книга. Тя съдържа миниатюри, в които спомени за преживяното се преплитат с проникновения на мисълта и видения на фантазията. С пластичния им език, богатата им асоциативност и емоционалната им многобагреност тези кратки форми въздействат като елегантни импресии, а на места метафоричната дълбочина им придава характер на притчи.

Монолозите в цикъла поеми-драматични монолози със заглавие „Четвърто измерение” също представлява нова форма на поетическо повествование с елементи на драматургическо решение. Разработен от Я. Рицос в тази книга с монологични поеми-изповеди, този поетичен жанр ознаменува нов етап в неговото творчество, етапа на художествено-философско обобщение на човешката съдба, видян през призмата на мита. За разлика от древните литературни прототипове тук високият трагедийен патос се проявява не чрез сблъсъци между характери и ситуации, а в стълкновенията на героите със самите себе си. Тук подходът на Я. Рицос към митологията значително се различава от традиционната интерпретация на мита. Поетът се отказва от всякаква негова „естетизация”, подлага на преценка заложените в него ценности и подхвърля на съмнение обичайната мотивация на митологическите събития, като предлага свое тълку-

вание, което по негово мнение много повече съответства на логиката на човешкото поведение. Прехвърля асоциативни мостове между съвременността и митологията, пресъздава ситуации вътрешно родствени на митологическите, изпълва мита със съвременно съдържание и мотиви, раздвижва рамките на традиционния сюжет, като го доразвива във времето и пространството.

По-голямата свобода при тази интерпретация е изразена в отсъствието на всякаква последователност при възпроизвеждането на събитията, в смешението на митовете, в своеобразното използване на митологически „намеци”, „ориентири” и пр. Това са поеми само до известна степен вдъхновени от митологията, Омир и древните трагичи Есхил, Софокъл и Еврипид. Тяхната структура и действие са много по-сложни, почти всички те са ескизи и вариации на митологична тема, почиващи върху три-четири основни трагически мотива. В лицето на изгубилата разсъдъка си сестра, която говори в „Мъртвия дом” (1959), можем да разпознаем Електра. В по-късните поеми вече проличават постоянни препратки към древните митове и герои, те носят и техните имена: Филоктет, Орест, Аякс, Агамемнон, Персефона, Хрисотемида, Елена, Измена, Ифигения, Федра.

Изборът на митологичен мотив дори не е обикновена притча, древна обвивка на съвременна проблематика. Както отбелязва Хриса Прокопаки, Рицос не би могъл да използва като заемка който и да бил мит, да речем някой от източните митове, както например прави това Брехт, за да говори за днешния ден. Нито пък е в състояние да черпи от древността, прилагайки подхода на толкова други съвременни автори като Жид, Жироду, Кокто, Ануй, Сартр, Паунд, Елиът с усещането за универсалността на класическия мит в атмосфера на екзистенциални търсения на човешката съдба. За Рицос не е свойствено абстрактното митологизиране, за него митът е важно средство за организиране на повествованието и способ за боравене с историческия и социален материал. Също така за Рицос определящо е гръцкото пространство, в което се източва нишката на мита. Това е пространството, което съхранява историческата памет, което съдържа в сърцевината си културното наследство. Къщите и домовете в него представляват смешение от древни палати и руини, сякаш времето е това на древността, но видяно през неговата историческа перспектива. По такъв начин „статуите не са в музея”, те са вклиняват в живота и едновременно с това са отражения на родовата памет, а отпрат-

ката към мита предполага трагичното и неизменно завършилото, а тук става въпрос за „подражателно действие“. Не случайно изпълнените с притчов заряд стихотворения на Ригос от времето на диктатурата, вдъхновени от древността, носят заглавието „Повторения“.

Поемите са изградени на три нива. Те имат митологическо-историческа основа, зададена чрез архетипния образ на родовете и действията на древните герои. Тя разширява измеренията, придава им дълбочина. Вторият пласт е личната памет на едно митологизирано по различен начин време. Това е времето на детството на поета, неговото семейство, белязано от особено трагична участ. „Мъртвият дом“ е заможният бащин дом на Ригос в родната му Монемвасия в Пелопонес, запуснат и отъждествен с дворците на Микена, видени в техния възход и упадък. Тук, в детските години на поета могат да бъдат открити и основните психологически пластове на поемите, разковничето на личните взаимоотношения в семейството, дори фройдистките комплекси, които по такъв интересен начин оживяват в тези текстове, раждат идеализирания образ на майката Клитемнестра и на един свръхтираничен баща и пр. Откроява се тежкият емоционален заряд на един детски живот, на който е писано по-късно да затъне в болести, разруха и траур. Най-често пространството, в което се произнасят монолозите е затворен дом, разяден от белезите на разруха и гниене, тъждествен с бащиния дом на поета, заобиколен от природата на Лакония, полята край Евротас, нарязаните „сини хребети“ на Тайгет от неговото детство. Руините на отминало величие изострят усещането за изпитания и погубел, за пълзяща разруха, поражда безкрайни размишления на тема същността, смисъла и преходността на човешкото битие.

На третото ниво ще открием отразения образ на съвременната обществена проблематика. С препратки към десетгодишната Троянска война кървавата верига от отмъщения на Атридите, братоубийствената разпра между двамата синове на Едип – Етеокъл и Полиник – са описани събития и социални стълкновения от неотдавнашната история на Гърция, особено от четирийсетте и петдесетте години. Дори проблеми на лявото движение и на така наречения реален и нереален социализъм.

В „Четвърто измерение“ нивото на свързване на философските проблеми на човешкия живот се допълва от конкретно-историческото,

в което отгласът от събитията от съвременната гръцка история е съвсем осезателен: налице са отпратки към събитията последвали диктатурата на полковниците (1967–1974), прехвърлен е асоциативен мост към суровите изпитания на гръцкия народ през периода на Гражданската война (1946–1949), на свой ред Гражданската война е съотнесена с най-тежката национална катастрофа в историята на Гърция след падането на Константинопол – Малоазиатската от 1922 г. – която пък е проектирана върху национално-освободителното въстание от 1821 г., пречупено през историята на Пелопонеската война и намерило своеобразно отражение в Троянската война. Така митологическата призма, през която е пречупен погледът към историята, се превръща в средоточие на многовековна историческа памет.

Изостреният интерес към античната митология и обръщането на Рицос към нея не са случайни. Те се обясняват с богатството на литературната традиция, тъй като в новогръцката литература древногръцката митология се чувства „у дома си”. Близостта с богатите фолклорни традиции дава представа защо Рицос, както много други гръцки автори – К. Кавафис, Г. Сеферис, К. Варналис, Н. Казандзакис, свободно борави с митологически мотиви, като не се страхува, че това би ограничило кръга на читателите му. Поверителните изповеди на героите са пропити с тънък лиризм, многоизмерно виждане за света и епически размах на повествованието. Започналото в „Лунната соната” философско обобщение за сложните взаимоотношения на личността с обществото и историята се разширява и задълбочава в по-късните поеми. Познавайки добре човешкото несъвършенство, Рицос иска да го надмогне, да го прикрие, но то прозира в поезията му. „У Рицос патосът винаги се крие в простотата на нещата...”, казва Арагон. В творчеството му е силно изразено люшкането между тленността, смъртта, разрухата и тяхното надмогване. Несъвършенство се надига дори от най-светлите му стихове. Именно посредством тази своя достъпност за обикновения човек, Рицос предлага и най-голямото си служение на гръцкия модернизъм, който въпреки всичко може би никога не го е приемал като равноправен събеседник. Поради факта, че творчеството му е обичано и разбираемо за една широка публика, Рицос разчиства пътя за модернисти като Елитис и Сеферис – и тримата поети принадлежат към така нареченото поколение от Трийсетте години, извършило прелом в съвременната гръцка литература.